

KURBATSKA O. I. Representation and popularization of achievements of domestic zootechnics as a constituent of scientific activity of professor F. F. Eysner

The basic directions representative and popularization activity of doctor of agricultural sciences, professor F. F. Eysner were generalized. The estimation of this constituent of scientific legacy of scientist in the context of development of domestic zootechnic science was offered.

Keywords: zootechnic science, stock-raising, breed of agricultural animals.

Лазуренко В. М.
Черкаський державний технологічний університет

ЗЕРНОВИРОБНИЦТВО СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЯК ОСНОВА ДОБРОБУТУ ЗАМОЖНИХ СЕЛЯН У ДОКОЛГОСПНИЙ ПЕРІОД

Розкрито особливості зернового виробництва у заможних селянських господарствах України в доколгоспний період (1921–1928 рр.).

Ключові слова: селянське господарство, зернове виробництво, заможне селянство, посіви, зернові культури.

В сучасних умовах, коли темпи аграрних перетворень в АПК України значно прискорились, надзвичайно важливим є глибоко об'єктивне, що відповідає критеріям суто наукового пошуку переосмислення минулого, як витоків нашого сьогодення. В цьому контексті варто окремо зупинитися на тому, що не має підстав повністю ототожнювати відношення переважної частини села чи то до власної сільської верхівки, чи то до влади взагалі, відштовхуючись лише від конкретних умов обміну продукцією і послугами. Така постановка питання буде вести до неправомірного спрощення проблеми. Адже коли виникає загроза самому існуванню сільської спільноти в її усталеному вигляді, відбувається швидкий якісний зсув у селянському сприйнятті ситуації.

На сучасному етапі подальшого розвитку глибинних перетворень у всіх сферах господарсько-економічного життя України, коли перед суспільством постав цілий комплекс вкрай складних і відповідальних завдань по трансформації аграрного сектора національної економіки, які безпосередньо торкаються такої фундаментальної проблеми як продовольча безпека, держави, існує нагальна потреба об'єктивного, політично незаангажованого дослідження цілого комплексу проблем пов'язаних із функціонуванням однієї із правічних основ буття українського народу, – його сільського господарства.

Відхід від кріпацько-колгоспної системи господарювання на селі, яка проіснувала понад сім десятиліть, та надання селянству можливості вільно господарювати, працювати на себе, а в кінцевому разі покращувати

добробут українського народу, його держави, розгортання приватної ініціативи закономірно приведе до появи заможного селянства фермерського типу, або простіше сказати – українського селянина-фермера.

Цей процес інтенсивно розвивався в 20-ті рр. XX ст., в період нової економічної політики (непу).

Проблема об'єктивного визначення соціально-економічного становища даного типу господарства в роки непу в силу цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних чинників все ще залишається недостатньо з'ясованою.

Заможне селянське господарство фермерського типу було визнаним носієм економічного та науково-технічного прогресу в сільському господарстві України в добу непу. Це проявлялось у придбанні ним сучасних сільськогосподарських із механічними двигунами, розведенні племінних порід худоби, і саме головне – впровадженні нових високоврожайних сортів зернових культур.

Метою статті є розкриття особливостей зернового виробництва у економічно міцних (заможних) селянських господарствах України в доколгоспний період.

У свій час до піднятої нами проблеми звертались у своїх роботах різні дослідники, серед них – М. Гуревич, А. Альтерман, М. Левенштам, В. Калініченко, А. Морозов [1], проте ми спробували поглянути на неї під іншим, з точки зору сучасного осмислення подій 20-рр. XX ст., поглядом.

Українське хліборобство в роки непу від натурально-споживчої організації досить швидко почало рухатися до ринкових співвідношень. Як вказував один з керівників Народного Комісаріату Землеробства М. Вольф, "ринкова стихія, що запанувала у середині 1920-х рр. склала особливо сприятливі умови розвитку інтенсивних культур, чим значно посилила цей процес, давши можливість заможним господарствам скористатися вигідною ринковою кон'юктурою. Бідняцькі господарства могли поступати по цьому шляху у незначній мірі" [2, с. 90].

Дійсно, навіть тогочасні дослідники відзначали, що потенційна товарність щодо основних хлібів у період 1925–1927 рр. зросла саме у групі заможних господарств, тоді як товарність середняцьких господарств не зазнала ніяких суттєвих змін, а мало засівних груп – зменшилася [3, с. 67].

Отже, чим більшою була засівна площа господарства, чим міцніше воно було – то значнішу роль відігравала тут продукція зерна. Так, за даними ЦСУ у 1926 р., відсоток господарств, у яких головне джерело їхнього грошового прибутку було виробництво зерна, був наступним (табл. 1) [3, с. 34].

Таблиця 1

*Селянські господарства, в яких зерно –
головне джерело грошового прибутку (дані ЦСУ; 1926 р.)*

Групи господарств	%
незаможні	34,1
нижче середні	56,0
середняцькі	63,5
вище середні	73,7
міцні	80,4

Як бачимо, найбільші темпи приросту ринкових культур демонстрували саме заможні селянські господарства. Це можна виявити, якщо розглянути склад польового посіву в розрізі посівних груп в різних регіонах республіки, адже значення певних культур з точки зору їх ринковості або натурально-споживчого значення в селянському господарстві було різне в окремих регіонах.

Основну масу товарного зерна України традиційно продукувала Степова зона. Про це свідчить наступна таблиця (табл. 2) [3, с. 44].

Таблиця 2

Заготівлі планових організацій товарного зерна

	Полісся	Правобережжя	Лівобережжя	Степ	Україна
1925-26 р. тис. пуд.	2039	11823	35161	104521	153544
На %	1,3	7,7	22,9	68,1	100
1926-27 р. тис. пуд.	2867	15703	46290	133775	198635
На %	1,4	7,9	23,3	67,4	100
1927-28 р. тис. пуд.	2301	14980	42506	115486	177273
На %	1,3	8,4	24,3	65,9	100

Аналіз стану зернового господарства середини 1928 р. показує, що на долю Степу припадало 48,2% зернового клину України. Правобережжя і Лівобережжя мали відповідно 21,8% і 22% посівів, а на Поліссі лежало лише 8% загальної посівної площі [4, с. 111].

Важливим було й те, що частка великопосівних господарств була також значно вищою саме у степовому регіоні (табл. 3) [5, с. 157].

Перше, на що слід звернути увагу, те, що у Степу таких господарств (із засівами понад 8 дес.) було значно більше – понад 26% господарств (для

порівняння: на Поліссі – 1,7%, на Правобережжі – 0,4%, на Лівобережжі – 5,1 %). У степовому регіоні такі господарства зосереджували 53,1% усієї засівної площі (для порівняння: на Поліссі – 5,3%, на Правобережжі – 0,4%, на Лівобережжі – 5,1 %) [5, с. 157].

Таблиця 3

Розподіл великопосівних господарств по регіонах України

Група господарств за засівом	Полісся		Правобережжя		Лівобережжя		Степ		по Україні	
	Число господарств %	Засівної площі %	Число господарств %	Засівної площі %	Число господарств %	Засівної площі %	Число господарств %	Засівної площі %	Число господарств %	Засівної площі %
8,1 – 10 дес.	1,2	3,6	0,3	0,1	3,3	8,0	10,3	14,8	4,4	9,7
10,1 – 16 дес.	0,5	1,7	0,1	0,4	1,8	6,0	12,6	24,9	4,6	14,0
Понад 16,1 дес.	-	-	-	-	0,2	1,1	4,0	13,4	1,4	6,9

Засівна площа, а в її складі найцінніша культура – пшениця, а також ячмінь, дуже збільшились в найміцніших господарствах Степу [6, с. 8]. Важливим було й те, що якщо у бідняцько-середняцьких господарствах площа пшениці збільшувалась головним чином за рахунок інших культур, то в заможних її приріст йшов за рахунок значного загального збільшення засівної площі. На це звертав увагу М. Левенштам на сторінках “Земельника” уже у 1924 р. За його даними, якщо бідняцько-середняцькі господарства давали незначне збільшення засівної площі на одне господарство (від ¼ до ¾ дес.), то в заможних селянських господарствах був помітний приріст в середньому 2,8 дес. на двір [6, с. 9]. Отже, було характерне зосередження 86% приросту засівної площі (322 000 з загальної площі в 404 000) в руках саме заможної групи. На ці господарства припадало 60% всього приросту пшениці. Це ще дужче підкреслює не тільки кількісне, але й якісне економічне зміцнення даної групи господарств, що зосереджували в своїх руках значну частину основного, найціннішого хліба та той факт, що “в степу зростання сільського господарства відбувалося майже виключно за рахунок подальшого зміцнення заможної верхівки села, при дуже повільному поліпшенні становища решти селянства” [6, с. 9].

Як зазначав, уже згаданий нами вище А. Альтерман, лише за два роки (1925–1927 рр.), виробництво пшениці в степовій смузі збільшилось майже вдвічі. “Коли розвиток відбуватиметься й надалі таким самим темпом, то, –

зазначав Альтерман, — через кілька років поля степової смуги нагадуватимуть Канаду" [7, с. 31].

На Правобережжі заможні селянські господарства приділяли основну увагу вирощуванню озимої пшениці й вівса, які в цьому регіоні стали виступати основними товарними культурами, а до групи натурально-споживчих перемістилися жито й просо [8, с. 91–93].

Основною ж ринковою зерновою культурою в селянських господарствах Полісся став овес. Саме завдяки зайнятим ним масивами у заможних господарствах і відбувалося загальне розширення посівних площ цієї зони. Другою за поширеністю в цьому регіоні ринковою культурою стала гречка, посіви якої досягли 18,5% від загалу [8, с. 19]. Разом із тим слід відзначити, що багатопосівні господарства поступово відмовлялися від її вирощування. Це в основному пояснюється тим, що в Поліській зоні в цей період почало бурхливо розвиватися тваринництво, що значно підвищило на місцевих ринках попит на зернофураж.

На Лівобережжі товарними культурами були озима пшениця й ячмінь. Тут також ринкові зернові культури мали більшу питому вагу в краще забезпечених посівами селян, а натурально-споживчі культури переважали в посівах дрібніших господарств. Саме у заможних селянських господарствах спостерігався процес збільшення зборів зернових при майже цілковитій стабільності позицій середняків. Якщо у 1925 р. частка великозасівних господарств у гуртовому зборі 8 основних зернових культур становила 27%, то у 1927 р. — 33,7%, тоді як частка інших засівних груп навіть зменшувалась [3, с. 48].

Отже, лише після задоволення натуральних потреб селяни звертали увагу на ринкові культури. Саме тому і в найбільших селянських господарствах натурально споживчі культури не зникали, їх сіяли стільки, щоб задовольнити потреби сім'ї. Тому в цілому, посіви тих культур, які мали в певному регіоні здебільшого ринковий характер, зростали паралельно із збільшенням посівної площі в господарстві. Із зменшенням площі посіву збільшувалась питома вага натурально споживчих зернових культур.

Що стосується технічних культур, то тут становище було складнішим. Багатопосівним заможним селянським господарствам у гарячу пору року не вистачало робочих рук для обробітки великих площ під просапними культурами. Поряд з цим у мало-посівних групах були великі надлишки робочих рук. Тому питома вага технічних культур була в посівних групах дрібних господарств вищою, ніж у посівах крупніших господарств.

Таким чином, у період непу ринкові культури поступово повертали свої втрачені у період 1917–1922 рр. позиції, витісняючи натурально-споживчі рослини, що було заслугою заможних селянських господарств та результатом їхнього прагнення підвищити прибутковість власного

господарства. Так, господарства з великими засівними площами у 1925–1926 р. концентрували в себе більше половини товарного фонду в Степу, на Правобережжі та Поліссі і дещо більше третини — на Лівобережжі [7, с. 63]. Натомість дрібне селянське господарство без гарантованого мінімуму придатної для хліборобства землі мало настільки низьку пересічну прибутковість, що нерідко цілком втрачало свою рентабельність (табл. 4) [3, с. 73].

Таблиця 4

Товарний фонд зернових культур в середньому по Україні

Групи за засівом	1925-26 р.		1926-27 р.	
	млн. пуд.	%	млн. пуд.	%
малозасівні	11,4	5,8	3,9	2,0
з середнім засівом	86,4	44,1	75,4	39,2
з великим засівом	57,1	29,1	71,8	37,3
заможні	41,2	21,0	41,5	21,5
разом	196,1	100	192,6	100

Дані таблиці 4 вказують на те, що вже в середині 1920-х рр. половина товарного хлібу України — 50,1% у 1926 р. та 58,8% у 1927 р. припадала на міцні господарства із засівами понад 9 дес.

В цілому статистики 1920-х рр. підраховувала, що селянські господарства, які засівали до 3 дес. на двір, фактично не мали лишків хліба [7, с. 27]. Наприклад, за підрахунками ЦСУ в 1923 р. господарства з посівом до 0,75 дес. на члена господарства у Волинській губернії та до 0,5 дес. у Подільській були абсолютно дефіцитними. Екстраполюючи це на загальне число господарств вказаних губерній, отримуємо на Волині 64,7% усіх господарств і на Поділлі — 61,3%. Господарства, що засівали від 3 до 6 дес., мали незначні його лишки. Двори, що засівали понад 6 дес., мали посередні лишки зерна, а ті, що сіяли понад 9 дес., мали значні лишки [7, с. 27].

Таблиця 5

Розподіл господарств за товарними лишками хліба за даними весняного опитування 1925 р.

Групи господарств	Лісотен %	Стен %
господарства без лишків (до 3 дес. посівної площі)	68,1	27,3
господарства із порівняно невеликими лишками (від 3 до 6 дес. посівної площі)	26,8	35,5
господарства із середніми та значними лишками (понад 6 дес. посівної площі)	5,1	37,2
господарств разом	100	100

Дані таблиці 5 свідчать, що господарства із засівними площами понад 6 дес. у степовому регіоні мали більше товарних лишків, ніж аналогічні господарства у Лісостепу, що пояснювалося більшою концентрацією у степовій смузі заможних господарств, що орієнтувалися на ринок.

Важливим було те, що кількість господарств багатопосівних, що мали понад 9 дес. на двір і значні товарні лишки зерна, в 1923–1927 рр. зросла з 4,86% до 6,85% [4, с. 220]. Саме вони виробляли понад 15% усього зерна, що збиралося в країні [7, с. 54]. Отже, саме ці господарства мали стимули для розвитку.

Ситуацію з товарністю селянських господарств можна було змінити, впливаючи на фактори, котрими вона визначалася. Один із таких факторів було створення матеріальної зацікавленості в реалізації продукту. Для подальшої інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, підвищення його товарності потрібно було і надалі проводити реалістичну зважену політику щодо селянства. Потрібно було зацікавити селян ціною на зерно. Адже політика цін, котру проводили прибічники командно-адміністративної системи, не створювала матеріальної зацікавленості у селян у збільшенні товарності зернових. Саме тому розширення експорту сільськогосподарської продукції могло стати додатковим стимулом для збільшення товарності селянських господарств.

Саме працелюбність, енергія та відносна свобода господарської (підприємницької) самореалізації українського заможного селянства, власне – фермерства, – стала основою швидкого економічного відродження села у роки непу. Саме ці господарства мали всі потенційні можливості перейти від обслуговування лише потреб родини до ринкової продукції.

Наполегливо працюючи над розбудовою своїх господарств українське селянство, долаючи як об'єктивні труднощі, викликані повоєнною розрухою, голодними та неврожайними роками, так і все нові і нові суб'єктивні перешкоди, які постійно продукувало радянське керівництво, вже на середину 1920-х рр. відновило не лише загальні площі, але структуру зерновиробництва.

Такий поступ на шляху відродження продуктивних сил аграрного сектору економіки України вже на середину 1920-х рр. створив цілком надійний фундамент для налагодження масштабного експорту сільськогосподарської продукції. Саме заможне селянство демонструвало стрімкі темпи відновлення товарної та експортної спрямованості господарств, різко скорочуючи культивування маловрожайних культур та енергійно поширюючи посіви ринкових та високоврожайних, що було важливим чинником підвищення їх прибутковості.

Використана література

1. Гуревич М. Б. Вопросы современного крестьянского хозяйства Украины. – Х. : ЦСУ, 1927. – 191 с.; Альтерман А. Сучасне зернове господарство України та проблеми його товарності. – Х. : Радянський селянин, 1929. – 93 с.; Левенштам М. Диференціація селянського господарства України // Земельник. – 1924. – № 3. – С. 8-19; Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу. Історико-економічне дослідження. – Х. : Основа, 1997. – 400 с.; Морозов А. Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу. – Черкаси : НДТЕХІМ, 1993. – 274 с.
2. Гуревич М. Б. Вопросы современного крестьянского хозяйства Украины / М. Б. Гуревич. – Х. : ЦСУ, 1927. – 191 с.
3. Альтерман А. Сучасне зернове господарство України та проблеми його товарності / А. Альтерман. – Х. : Радянський селянин, 1929. – 93 с.
4. Калініченко В. В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921–1929) / В. В. Калініченко. – Х. : Основа, 1991. – 129 с.
5. Україна. Статистичний щорічник на 1929 р. – Х. : ЦСУ, 1929. – 399 с.
6. Левенштам М. Диференціація селянського господарства України / М. Левенштам // Земельник. – 1924. – № 3. – С. 8–19.
7. Альтерман А. Розвиток хлібного господарства та хлібної торгівлі України / А. Альтерман. – Х. : Радянський селянин, 1928. – 44 с.
8. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. – Х. : Держвидав “Господарство України”, 1930. – 42 с.

Лазуренко В. Н. Зернопроизводство крестьянских хозяйств как основа благосостояния зажиточных крестьян в доколхозный период.

Раскрыты особенности зернового производства в зажиточных крестьянских хозяйствах Украины в доколхозный период (1921–1928 гг.).

Ключевые слова: крестьянское хозяйство, зерновое производство, зажиточное крестьянство, посевы, зерновые культуры.

Lazurenko V. M. Grain production as the basis of peasants' welfare in the pre-farming period
The focus is given to the peculiarities of grain production of wealthy peasants' enterprises in
Ukraine during the pre-farming period (1921–1928 years).

Key words: farming, grain production, wealthy peasantry, crops, grains.

Швидкий С. М.

Слов'янський державний педагогічний університет

ЗНАХАРІ УКРАЇНСЬКОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ. (ТРАДИЦІЙНЕ І СУЧАСНЕ)

За результатами етнологічних експедицій у статті досліджуються традиційні та сучасні тенденції знахарського ремесла народних лікарів Української Слобожанщини кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: Українська Слобожанщина, народна медицина, знахар.

В умовах посилення деструктивних процесів у суспільному житті України в цілому, та Української Слобожанщини зокрема, поглиблюється